

**PRIPOROČILA ZA
POUČEVANJE IN UČENJE
O HOLOKAVSTU**

Uvod k slovenski izdaji

»V središču poučevanja in učenja o holokavstu so diskriminacija, preganjanje in pobijanje Judov ter genocid nad njimi, ki jih je izvajal nacionalsocialistični režim s svojimi kolaboranti, hkrati pa je za razumevanje holokavsta bistvenega pomena tudi razumevanje nacističnih zločinov proti nejudovskim žrtvam.«

Priporočila za poučevanje in učenje o holokavstu zadevajo genocid nad Judi, ki so ga med drugo svetovno vojno izvedli nemški nacistični režim in njegovi sodelavci na okupacijskih območjih; terjal je šest milijonov življenj, od tega milijon in pol otroških. Holokavst je potekal tudi na slovenskem ozemlju: od aprila 1941 na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem, nato od konca 1943 dalje tudi v Ljubljanski pokrajini; leta 1944 sta bili uničeni obe judovski skupnosti v Prekmurju – v Lendavi in Murski Soboti. Preučevanje holokavsta v Sloveniji poteka od začetka stoletja in kmalu bomo lahko rekli, da imamo zanesljive podatke za celostno razumevanje o poteku tega genocida na slovenskih tleh. Tako bo Slovenija kot članica IHRA lahko izpolnila zavezo za vključitev te tematike v osnovno-, srednje- in visokošolske izobraževalne programe.

Ob tem ne gre prezreti zgoraj navedenega opozorila, da so bili enaki ali podobni zločini storjeni tudi proti drugim skupinam: poleg Judov, Romov in Sintov, ki so navedeni v pričujočih priporočilih, tudi proti Slovanom, vključno s Slovenci. Zato je treba priporočila o poučevanju o holokavstu jemati kot izhodišče za širše poučevanje o nacističnih vojnih zločinih tudi na slovenskih tleh, proti vsem skupinam, ki so bile preganjane, saj je *»[h]olokavst ... potekal v okviru nacističnega preganjanja in pobojev še mnogih drugih skupin.«*

Prav tako je treba poudariti, da nacizem ni bil samonikla ideologija, pač pa najbolj brutalna različica fašizma. Fašističnemu nasilju in prisilni italijanizaciji so bili Slovenci na Primorskem, ki je po prvi vojni pripadla Italiji, podvrženi že med obema vojnama; tam se je že v dvajsetih letih 20. stoletja začel tudi protifašistični upor. Kot ena od okupacijskih sil je fašistična Italija na Slovenskem izvajala podobno politiko kot nacistična Nemčija, v italijanskih koncentracijskih taboriščih pa je bilo celo več Slovencev kot v nemških. Druga svetovna vojna je zato eno od najbolj kritičnih obdobjev tudi v slovenski nacionalni zgodovini. Štirje okupacijski režimi – nemški, italijanski, madžarski in režim ustaške Hrvaške – so Slovence razdelili med različne državne entitete ter jih v etničnem smislu obsodili na razseljevanje, zasužnjevanje, asimilacijo in smrt – tudi z uporabo genocidnih metod.

Z zasedbo slovenskega etničnega ozemlja je bilo leta 1941 na Slovenskem pet različnih mejnih območij in meja. Te so bile: meja med Nemčijo in Madžarsko, meja med Madžarsko in Neodvisno državo Hrvaško, meja med Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško, meja med Italijo in Nemčijo ter meja med Italijo in Neodvisno državo Hrvaško. Kljub formalni vključitvi Ljubljanske pokrajine v Italijo je še vedno ostala tudi t. i. rapalska meja, ki je primorske Slovence ločevala od preostalih. Današnja Slovenija meri 20.271 kvadratnih kilometrov in ima 2.095.861 prebivalcev; predvojno slovensko ozemlje je merilo 15.849 kvadratnih metrov in je imelo 1.227.358 prebivalcev. Na tem majhnem ozemlju je bilo kar 640 kilometrov okupacijskih meja, ki so potekale od zamočvirjenih porečij Mure in

Drave do vrha Triglava, od Sotle in Kolpe do Peči nad Ratečami, od predmestij Ljubljane, ki je postala obmejno mesto med Italijo in Nemčijo, prek Polhograjskega hribovja in doline Sore do Idrije in naprej. Vsi okupatorji so svoj del ozemlja ogradili z mejami, ki so ločevale posamezne okupacijske cone. Meje so bile zavarovane z bodečo žico, bunkerji, stražnimi stolpi in minskimi polji, sekale so vasi in celo posestva. Oblikovanje vseh teh meja so spremljali vojno nasilje, deportacije prebivalstva, prebegi iz ene okupacijske cone v drugo. Vse to je seveda povzročilo številne travme ter pretrgalo tradicionalne vzorce migracij, kmetovanja, industrije in trgovine.

Razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev so vidne v prisilnih migracijskih gibanjih in deportacijah v delovna in koncentracijska taborišča ter v drugih oblikah nasilja: 21.234 Slovenk in Slovencev v nemških in 36.200 v italijanskih koncentracijskih taboriščih; 688 v madžarskih, okrog 400 v hrvaških koncentracijskih taboriščih (skupaj je bilo v koncentracijskih taboriščih 58.522 Slovenk in Slovencev). Dodatno je bilo blizu 20.000 Slovenk in Slovencev v konfinaciji in na prisilnem delu, 80.000 v zaporih. Še posebej tragična je bila usoda okoli 600 ukradenih otrok, ki so jih nacisti odvzeli staršem, ustreljenim kot talcem ali odpeljanim v koncentracijska taborišča, in jih dali v posvojitev ali pa zaprli v taborišča za otroke. Nemci so nameravali v okviru načrta o popolnem etničnem očiščenju slovenskega ozemlja v ustaško Neodvisno državo Hrvaško, srbsko kvizlinško tvorbo, ki jo je vodil general Milan Nedić, in v Nemčijo izgnati od 220.000 do 260.000 Slovencev. Uspelo jim jih je izgnati 63.000. Okrog 17.000 jih je prek nemško-italijanske meje uspelo prebežati v italijansko okupacijsko cono. V italijansko okupacijsko cono je zbežal ali po legalni poti prek meje prišel tudi del od 10.000 ljudi, ki so jih iz nemške okupacijske cone izgnali v NDH. Iz italijanske okupacijske cone so na izpraznjena slovenska ozemlja ob hrvaški meji, ki je postala južna meja nemškega rajha, preselili 17.000 kočevskih Nemcev, manjše skupine z vzhoda Evrope pa tudi na Gorenjsko. V nemški okupacijski coni je bilo prisilno mobiliziranih okrog 60.000 moških; prisilno vojaško in delovno mobilizacijo so izvajali tudi madžarski okupatorji. Nemci in Italijani so skupaj ustrelili 2.949 talcev. Med prvimi smrtnimi žrtvami nacistične okupacije je bilo okoli 600 evtanaziranih varovancev ustanov za ljudi s telesnimi in duševnimi oviranostmi. Vojna in okupacija sta na Slovenskem (vključno z žrtvami medsebojnih spopadov med Slovenci in povojnimi obračuni) terjali skoraj 100.000 žrtev, kar je 6,6 odstotka prebivalstva. Poleg smrtnih žrtev je bilo več kot 50.000 ljudi telesno poškodovanih in zdravstveno prizadetih. Večina infrastrukture je bila med vojno uničena, desetine naselij so v vojnih operacijah ali iz maščevalnosti požgali okupatorji.

Na slovenskem ozemlju je bila judovska skupnost relativno maloštevilna, saj so jo že v prejšnjih desetletjih 20. stoletja razredčili antisemitizem, prva svetovna vojna in novonastale mednarodne meje po njej. Po popisu prebivalstva iz leta 1937 (popis ni natančen, saj je bil uradni kriterij verska pripadnost) je v Dravski banovini živel 778 Judov. Nekaj sto jih je v italijansko okupacijsko cono pribežalo tudi iz ustaške NDH. Vojno jih je preživelo zelo malo, saj jim je bila izrazito sovražna tudi domobranska uprava Leona Rupnika v Ljubljanski pokrajini po kapitulaciji Italije v septembru 1943, ki so jo vzpostavili Nemci. Strnjena poselitev Judov je bila le v Prekmurju, a se je tudi tam od konca Avstro-Ogrske naglo redčila. Po popisu prebivalstva, ki so ga leta 1941 v Prekmurju izvedle madžarske okupacijske oblasti, je tam živel 438 Judov. Kljub temu, da so v času madžarske okupacije številni protijudovski predpisi močno diskriminirali Jude, njihova življenja v Prekmurju večinoma niso bila ogrožena (podobno velja tudi za italijansko okupacijsko cono). Po nemški zasedbi Madžarske pa so se 26. aprila 1944 začele aretacije. Naslednjega dne so okoli 280 aretiranih prekmurskih Judov iz soboške in lendavske sinagoge, kjer so jih zbrali, skozi Čakovec in Nagykaniszo (Veliko Kanižo) v dveh transportih, 2. in 21. maja 1944, prepeljali v Auschwitz. Tisti, ki so prispeli s prvim transportom, so bili del sploh prvega transporta Judov z območja takratne Madžarske v Auschwitz. Vzrok za tako hitro uničenje je bila možnost, da bi se vsaj nekateri prekmurski Judje rešili s priključitvijo partizanskim enotam. Holokavst je preživelo manj kot 30 Judov s področja današnje Slovenije (slovenskih Judov).

Vsako leto v Centru judovske kulture berejo imena pomorjenih slovenskih Judov – do zdaj je potrjenih žrtev 587.

Slovenski Romi so med drugo svetovno vojno doživljali primerljivo usodo. Pošiljali so jih v koncentracijska taborišča in na prisilno delo ter jih streljali kot talce. Najbolj množična je bila deportacija 77 Romov in Rominj, odraslih in otrok, iz Novega mesta v Auschwitz, kamor so prispeli 3. decembra 1943. Nihče od njih ni preživel vojne. Kaže, da je bil velik del te skupine usmrčen 2. avgusta 1944 v Auschwitzu, zato je datum mednarodnega dne spomina na žrtve porajmosa (genocida nad Romi) še posebej ustrezen za Slovenijo. Znan je tudi primer šestih Romov, ki so jih madžarske okupacijske oblasti ustrelile februarja 1945 v Turnišču. Po približnih ocenah je bilo pobitih več kot sto Romov. Do Romov so bili zaradi bojazni, da jih izdajajo, sumničavi tudi partizani, ki so prav tako pobili nekaj celotnih družin.

Izgubljena življenja, zdravje, prihodnost, srečo lahko navedene suhoparne številke in podatki zgolj skopo ilustrirajo. Prebivalci Slovenije so vojno kljub vsemu nasilju uspeli preživeti, kot del protifašistične koalicije pa so k njeni zmagi prispevali mnogo več, kot bi glede na številčnost, velikost ozemlja in razmere, v katerih so se znašli, lahko pričakovali. Vojna je bila tudi pri nas totalna, zajela je vse prebivalstvo in celotno ozemlje. Imela je strahovite posledice, verjetno najtežje v zgodovini sploh.

Holokavsta se spominjamo 27. januarja, ki je svetovni dan spomina na žrtve holokavsta, v Sloveniji pa tudi 26. aprila, ki je datum spomina na aretacije slovenskih Judov v Prekmurju oz. dan spomina na slovenske žrtve holokavsta. Sinagoga Maribor vsako leto koordinira vse prireditve ob svetovnem dnevu spomina, pri čemer posebno pozornost posveča tudi Slovencem, ki so med vojno reševali Jude in so zato dobili naziv Pravičnih med narodi oz. so za ta častni naziv predlagani. Prekmurski Judje imajo manjši spomenik pred železniško postajo v Murski Soboti. Mini teater in Judovski kulturni center Ljubljana vsako leto prirejata festival Hiša strpnosti z izobraževalnimi programi, obiskom Judovskega muzeja Ljubljana in obiska gledaliških predstav o holokavstu v Mini teatru, tudi z možnostjo vodenega ogleda ljubljanskih spotikavcev, ki so bili v zadnjih letih vdelani v pločnike ljubljanskih, mariborskih in prekmurskih ulic tam, kjer so slovenske žrtve holokavsta imele svoj zadnji znani naslov. Tako se ohranja nacionalni spomin na te naše someščane in sodržavljanke.

Od druge svetovne vojne do danes je človeštvo že doživelo nove vojne, nova koncentracijska taborišča, nova izgnanstva in begunstva – in to ne le drugod po svetu, ampak tudi v naši nekdanji skupni državi. Zato je še posebej pomembno, da kot družba in posamezniki – še zlasti skozi šolski sistem – znova in znova opozarjamo na zlo, ki ga prinašata fašistična in nacistična politika ter sorodne ideologije, ki tudi v našem času ponovno dvigajo glas.

Dr. Božo Repe, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Dr. Irena Šumi, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

Boris Hajdinjak, direktor, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor

Robert Waltl, direktor, Judovski kulturni center Ljubljana

Vsi podpisani so članica in člani stalne slovenske nacionalne delegacije pri IHRA.